

KAZALIŠNE VEZE IZMEĐU DUBROVNIKA I BOSNE U XV STOLJEĆU

Josip Lešić

S pravom je konstatovano da je zajedno sa legendom o srednjem vijeku kao »dobi mraka, okrutnosti i divljaštva« prihvaćena i od istoričara teatra dugo održavana legenda o »nepostojanju srednjovjekovnog kazališta«. ¹⁾ Negiranje postojanja kazališta bilo je prije svega uslovljeno zanemarivanjem osnovne činjenice da je srednjovjekovni teatar bio po svemu *drugačiji* od onog koji mu je prethodio (i izvođački, i dramaturški i organizaciono), da je obuhvatao geografski znatno širi prostor a time i primitivniju publiku, simplificirajući svoja izražajna sredstva za potrebe novih gledalaca nastalih u spoju ili u sukobu između »barbarskog i kršćanskog«, i da je, konačno, jedan njegov dio, onaj profani i demokratski, bio na udaru zvanične svjetovne i crkvene vlasti, pa je progonjen, jedva uspijevao da sačuva tragove o sebi. Nova religija progoni glumce mimičare kao kužne ostatke starog paganskog nasljeđa. Proglašava ih za vašarske lude, sinove nečastivog, niža bića i bludnike. Za zvaničnu ortodoksnu religiju oni nisu »pravi ljudi, već samo ljudske sjenke i podobni su jedino ludacima«. Istovremeno, da bi paradoks bio veći, u okvirima vlastitih religioznih obreda stvara se duhovni crkveni teatar sa namjerom da vjernicima, *sredstvima kazališta*, prikaže život, muku, smrt i uskrsnuće Hristovo. Bez kazališnih zgrada (od ostataka

starih antičkih teataru grade se crkve i bazilike), bez dramskih pisaca, teatar srednjeg vijeka odvijao se na ulici, na trgovima, u crkvi ili pred njom, na improviziranim vašarskim scenama, među šarenom gomilom, ili je, zatvoren i ekskluzivan, živio na dvorovima i uvrđenjima feudala.

I dok plebejsko kazalište, uprkos progonu i zabrani, nastavlja tradiciju mima, flijaka, rimske atelane i pantomima, i traje gotovo cijeli srednji vijek, religiozni teatar rađa se samoniklo u krilu crkve iz obreda nove religije, poprimajući vremenom potpunu teatralnost, koristeći se pri tome svim kazališnim izražajnim sredstvima, od kostimiranja i pre-rušavanja, muzike, dijaloga, scenografije do pisanih tekstova.

U ranom srednjem vijeku kazalište u Evropi, ujedinjenoj kršćanskim duhom i dogmom, nosi sve karakteristike umjetničkog unitarizma. Razlike između pojedinih zemalja još uvijek su više formalne nego suštinske, a nacionalna obilježja pojedinih grupacija tek se naslućuju. U toj zajedničkoj duhovnoj klimi sudaraju se, a ponegdje i prepliću, ali teško amalgamiraju, varvarska primitivnost i vjerska aspiracija, okrutnost i surovost, s jedne strane, a s druge žudnja za milosrđem i vjera u otkupljenje. I kazalište se, shodno tome, razvija na dva dijametralno suprotna plana: religiozni i profani, spiritualni i lakrdijaški. Ali, i u toj oštroj podijeljenosti ova dva teatra ipak utiču jedan na drugi. Tako se u tekstovima, a još više u izvođenjima sakralnih drama drsko uvlači elemenat komičnog, uličnog humora, dok je hedonističko, zabavljачko kazalište često pokušavalo da u svoje egzibicije ubrizga poneko etičko opravdanje ili moralnu pouku. Docije, uslijed rascjepa crkve (XI stoljeće), razlike između istočnog i zapadnog kazališta postaju sve veće. »Na Zapadu je crkvena drama postajala sve sličnija laičkoj predstavi. Na Istoku, pobožno pozorište ostalo je do kraja srednjeg veka pod strogom kontrolom crkve«.2) Kako je limbus ova dva netolerantna carstva prelazio preko naših krajeva, dolazi do oštrog podvojenosti duhovnog života, pa i teatra. U Hrvatskoj i Sloveniji razvija se religiozno kazalište pod uticajem zapadnog kršćanstva (crkvena skazanja), dok se u Srbiji i Makedoniji pobožne predstave odvijaju po kanonima vizantijskim (liturgijska drama). Bosna i Hercegovina, međutim, na granici ova dva svijeta, između Istoka i Zapada, zbog specifičnosti svoga položaja i osebnosti svoje religije (bogumilstvo) ostaje po strani od sakralnog kazališta, čak u suprotnosti i otporu prema njemu (besovske igre).

Nasuprot podvojenosti i razlikama religioznog kazališta, onaj drugi teatar, komični, lakrdijaški, žonglerski, stvaran kako za razonodu feudallaca i dvorova, tako i za zabavu puka, ostaje gotovo jedinstven i za Istok i za Zapad, pa i za naše krajeve, i sa jedne i sa druge strane limbusa. Usamljene tragove o ovim putujućim zabavljačima nalazimo istovremeno u vizantijskim zbornicima i nomokanonima (Ilovačka Krmčija, Sintagmat Matije Vlastara) iz XIII i XIV stoljeća, i u dalmatinskim pravnim aktima (Poljički statut), da bi, zahvaljujući dubrovačkim izvorima, u XIV i XV stoljeću njihov broj bio priličan, rječit i dovoljan za stvaranje jedne opšte slike o jedinstvu između našeg i evropskog srednjovjekovnog pučkog i lakrdijaškog teatra.

Komične predstave u kasnom srednjem vijeku, takozvano *bufo kazalište*, živjele su od skitnica i opsjenara, koji su glumili, pjevali, svirali, bavili se pantomimom i izvodili razne žonglerske vještine za novac, hranu i odjeću, pa prema tome bili jedini glumci profesionalci toga vremena. Postojali su svuda, u Francuskoj, Italiji, Španiji, Njemačkoj, Engleskoj, Rusiji, Srbiji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, a nazivani su raznim imenima: *saltatores*, *balatrones*, *thymelici*, *bufones*, *gladiatores*, *praestigiatores*, *palestritae*, *joculatores*; ili kako su zabilježili u dubrovačkim dokumentima: *cogularii*, *buffones*, *ioculatores*, *piffari*, *hystriones*, *pulsatores*, *lautarius*, *gniacharini* — već prema vrsti instrumenta, vještini i načinu izvođenja i igranja. Svi ovi mađioničari, rvači, gladijatori, blebetala, žongleri, komičari, imitatori, zasmijači, muzikanti, plesači, cirkusanti, lakrdijaši, bufoni izvodili su svoje raznovrsne vještine i za to dobijali platu od kneževa, gradskih opština pa čak i od »crkvenih dostojanstvenika, što znači da su bili prvi subvencionisani komičari od strane civilnih i vjerskih vlasti«. ³⁾ Nastupali su samostalno, pojedinačno ili u manjim družinama (*sociétés joyeuses*). U Francuskoj su igrali maskirani, nakaradno obučeni, izvodeći čitav vatromet svakojakih kalam-bura; humor im je bio prost, papren, senzualan, dosjetke grube, zaošjane. I u Engleskoj su ovi igrači i svirači, zvani *fools* — prikazivali minijaturne scenske igre i groteskne pantomime, i u domovima feudallaca i na trgovima. I ovdje postoje farse koje nemaju ni etike ni didaktike, ni moralne pouke, već žive i postoje jedino zabave i smijeha radi. Špilmani i karnevalske svečanosti sa maskiranim zanatlijama u Njemačkoj, skomorosi u Rusiji, profano kazalište u Španiji, nastavak tradicije rimskih mimičara u Italiji, pokladne igre u Dubrovniku za svetkovinu svetog Vlaha, igre pod maskama (*ludi carbonosii*), koje su često prelazile

granicu dozvoljenog i bile zabranjivane, ali ne za dugo; bufoni i histrioni na dvorovima srpske i bosanske vlastele, muzičari i pjevači — čitava ova šarena i raznolika *sojtarija* lakrdijaša i žonglera — jedinstvena je za srednjovjekovno kazalište.

Prvi podaci o artistima koji su na dvorovima feodalne vlastele i vladara izvodili razne vještine, muzičke, mimičke, pantomimske, govorne ili kombinovane (muzičko - pjevačko - glumačke), vezane su za Dubrovnik i Srbiju. Tako je jedan trubač iz Prizrena, po imenu Dragan, nastupao još 1335. godine u Dubrovniku. U septembru 1395. dubrovačko vijeće dozvolilo je svojim sviračima da odu u Zetu na crkvenu slavu Svete Bogorodice Rtačke, i da tamo sviraju. Godine 1426. gostovala su dva dubrovačka gradska svirača u Srbiji puna četiri mjeseca, vjerovatno sa zadatkom da pripreme i obuče tamošnje muzičare. I kasnije dolazi do povremenih gostovanja artista iz Zete i Dubrovnika (1412. i 1413).⁴⁾

Međutim, mnogo više podataka o razmjeni artista vezano je za Bosnu i Dubrovnik. Radi održavanja dobrosusjedskih odnosa, u drugoj polovini XIV i kroz cijelo XV stoljeće, dubrovački umjetnici gostuju na dvorovima bosanske i humske gospode, a ovi im jednakom mjerom uzvraćaju posjetu, prikazujući pri tome razne muzičke, pantomimske i lakrdijaške vještine i egzibicije.

Odnosi između Bosne i Dubrovnika oduvijek su, a naročito u XV stoljeću, ili, tačnije, u posljednjih šest decenija bosanske države, u vrijeme nemira i nesigurnosti, imali karakter opreza i taktiziranja, prelazili su iz krajnosti u krajnost. Čas ljuti protivnici, čas dobri susjedi, Bosna i Dubrovnik su za čitavo to vrijeme, podozrivi i nepovjerljivi, strepjeli jedni od drugih. U toj politici pritajenosti, sumnje i nevjerovanja, odvijao se formalno jedan kurtoazni, diplomatski, dobrosusjedni odnos, koji se najefikasnije ispoljavao između ostalog, i u *razmjeni artista*, što je bio osobiti znak naklonosti i prijateljstva. Tako je uvedeno, gotovo kao običaj, da dubrovački svirači odlaze na dvorove bosanske vlastele, naročito prilikom svadbi, dok su bosanski bufoni uveseljavali Dubrovčane u vrijeme pokladnih svečanosti. Interesantno je da su ova gostovanja realizovana ponekad na »poziv samih bosanskih feudalaca«, znači kao potreba da se u muzičkim vještinama uživa, a ponekad su Dubrovčani slali svoje istaknute umjetnike, pa i čitave ekipe, zajedno sa poklonima druge vrste, da rasonode bosansku gospodu, ali i da pokažu šta znaju.

Prvi podatak o gostovanju dubrovačkih artista, uglavnom muzičara, vezan je za kneza Vojislava Vojinovića, koji je tražio da mu dođu u goste svirači iz Dubrovnika, a Malo vijeće je 3. II 1363. godine donijelo mudru odluku i odobrilo odlazak muzičara, ali im je ostavilo na volju da sami odluče hoće li ili neće otići u goste neprijateljski raspoloženom gospodaru Huma i Konavla, čija se vlast protezala od gornjeg Podrinja čak do župa u okolini Dubrovnika.⁵⁾ Docnije, dubrovački artisti dolaze sve češće i organizovanije na dvorove bosanskih i humskih vladara i dinasta. Na pirnim svečanostima u kućama Kotromanića, Kosača, Hrvatinića, Pavlovića, pored svečanih poslanstava, Dubrovčani »obično šalju i svoje veće ili manje ekipe svirača. Kao i raznovrsni pokloni, tako su i ovi zabavljači imali da svojom vještinom razmekšaju raspoloženja nosioca vlasti i olakšaju posao diplomatskim predstavnicima republike«. ⁶⁾ Na svadbi Tvrtka II (23. VII 1428), pored raznovrsnih darova, Dubrovčani su poslali i dva svoja svirača - frulaša, a sa njima, istovremeno, i diskretno uputstvo svojim poslanicima na bosanskom dvoru da svakako nastoje iskoristiti pogodan trenutak kad kralj bude »potpuno obuzet zabavom i veselim raspoloženjem (*matto de piacere d'al legrarsi*), pa da tada od njega zatraže da ukine naredbu o bolanju srebra koja je bila nepovoljna za dubrovačke trgovce«. ⁷⁾ Slična grupa svirača-flautista, odlukom Malog vijeća, pratila je u proljeće 1446. dubrovačko diplomatsko poslanstvo, koje se uputilo u svečanu posjetu oblasnom gospodaru Stefanu Vukčiću, a zatim, zajedno sa hercegovom pratnjom nastavilo put do bosanskog dvora da bi prisustvovali svadbi kralja Stjepana Tomaša i Katarine, kćerke Stefana Vukčića.⁸⁾

Gostovanja dubrovačkih svirača i artista u Bosni i Hercegovini u prvoj polovini XV stoljeća sve su češća i brojnija. Tako je Vijeće umoljenih riješilo, u junu 1428. da svoja dva gradska trubača, koja su dvije godine ranije gostovala u Srbiji, pošalju vojvodi Sandalju Hraniću. U martu 1432. ponovo je dozvoljeno grupi artista da ide u Blagaj na dvor Sandalju i da kod njega ostane dvadeset dana.

I Stefanu Vukčiću, Sandaljevom nasljedniku, poslali su u novembru 1440. godine svirači i trubači, da bi u februaru 1441. dubrovačko vijeće odobrilo muzičarima ne samo da gostuju osam dana na hercegovom dvoru već dalo i saglasnost da, ako neko od njih želi da ostane u službi oblasnog gospodara, može to slobodno da učini. Godinu dana docnije, u aprilu 1442, na dvoru Stefana Vukčića, ponovo zatičemo grupu dubrovačkih artista, kao i u jesen 1444, ali ovaj put s ograničenjem kre-

tanja isključivo u granicama oblasti i zabranom odlaska u Zetu. Međutim, u proljeće 1449, u trenutku neprijateljstva i zategnutih odnosa između Republike i Stefana Vukčića, Dubrovčani su odbili molbu svirača i trubača da gostuju kod hercega u Blagaju.

Sličan je odnos bio i prema Vladislavu, hercegovom sinu, prema kome su Dubrovčani bili naročito pažljivi i »izdašni«, i sa kojim su sklopili »tajni sporazum« (1451) u kome je povrijeđeni Vladislav, zbog otmice lijepe kurtizane iz Sijene, obećao da će se pobuniti protiv drskog otmičara — vlastitog oca. U aprilu 1452. Vijeće umoljenih ustupilo je Vladislavu šest svirača (po dva frulaša, trubača i dobošara), koje može zadržati »da budu na čast njegovu gospodstvu«. U ovom slučaju se izgleda radilo o stalnom angažmanu, jer su se muzičari zadržali duže nego što je bilo predviđeno, pa je nakon tri nedjelje uslijedila zvanična nota u kojoj su se vijećnici interesovali kod svog »tajnog saveznika« da li su mu muzičari još uvijek potrebni.⁹⁾ U decembru iste godine Dubrovčani ponovo šalju muzičare Vladislavu Hercegoviću, kao i u maju 1453, da bi se ova gostovanja nastavila i docnije, naročito za vrijeme trostruke svadbe u hercegovoj porodici (9. V 1455. i 6. IX 1455). Prilikom posljednjeg gostovanja, u dubrovačkoj trupi, pored dva frulaša nalaze se i tri frulašice (*duos tubicines et tres tubicinas*), i to je jedini podatak o ženama artistima u ovom periodu.¹⁰⁾

Dubrovački artisti gostuju povremeno i na dvoru porodice Pavlović u gradu Borču, u istočnoj Bosni. Tako je dubrovačko vijeće dozvolilo grupi muzičara (13. V 1417) da mogu da ostanu osam dana na dvoru Petra Pavlovića. Među uzvanicima i gostima na svadbi Ivaniša Pavlovića (1449), kao i njegovog brata Petra II Pavlovića (1455), nalaze se, ponovo, i dubrovački gradski muzičari.

O tome koliko je bila intenzivna potreba za ovakvom vrstom zabave, najupečatljivije nam govori činjenica da su u to vrijeme na dvorovima bosansko-hercegovačke vlastele gostovale i razne muzičke i zabavljачke družine, čak iz Italije i Francuske, ostajući i po desetak dana, što je, nema sumnje znatno uticalo i na razvitak domaćih izvođačkih snaga.¹¹⁾

Pri kraju XIV i početkom XV stoljeća, uprkos stalnim političkim nemirima, ratovima i krvavim razmiricama među vlastelom, dolazi do naglog privrednog i kulturnog razvoja Bosne. Na dvorovima oblasnih gospodara vladala je »ritersko-dvorjanska kultura, koja je bila raširena u čitavoj srednjoj i zapadnoj Evropi, a najjasnije izražena u Francuskoj i Nizozemskoj.«¹²⁾ Bosansko plemstvo, kao i njihovi evropski suvreme-

nici toga vremena, zahvaćeno »atmosferom jeseni srednjeg vijeka«, razapeto između »napetosti života« i »čežnje za ljepotom«, nastoji da uljepšavanjem ambijenta unese u svoj privatni, pa i javni život, što više sjaja, raskoši i pompe. Bio je to onaj žestok i bujan život u kome se »u jednom dahu podnosio vonj krvi i miris ruža«. Živjelo se u krajnostima između potpunog odricanja »od svih svjetovnih radosti i luđačke težnje za bogatstvom i uživanjem, između mračne mržnje i dobroćudnosti željne smijeha«. ¹³⁾ Tako je Hrvoje Vukčić, herceg i oblasni gospodar, podigao slavni grad Jajce kao znamenje svoje moći, ugledajući se pri tome na *Castell d'uovo* svog vrhovnog gospodara Ladislava Napuljskog. Kraljevska rezidencija u Bobovcu bila je ukrašena ne samo dekorativnim elementima i plastikom već i zidnim slikarstvom. U enterijerima dvorova i feuda skupljalo se raznovrsno zlatno, srebrno i kristalno posuđe, kupovala se skupocjena tkanina, brinulo se o spoljnom izgledu i ukrasu, bogato i svečano odijevalo, organizovala se slavlja i pirevi i viteški turniri i, sasvim normalno, u toj atmosferi oholosti i gramžljivosti, nevjerovatan razmah muzičko-scenskih vještina bio je samo posljedica te opšte pomame za raskošem i stilizacijom. Da je na feudalnim dvorovima i utvrđenjima bosanska vlastela zaista provodila život u pjesmu, svirku i razne žonglerske i glumačke vještine, najbolje se vidi iz spisa jedne parnice, koja je u to vrijeme vođena u Veneciji, povodom imetka i ostavštine trgovca Jovana Beltrama, iz kojih saznajemo da su njegovi nasljednici upropastili sve što je on stekao provodeći »nečastan život u Bosni, uz *razne svirače*«. ¹⁴⁾

Ovako razvijen zabavno-muzički život uslovio je i odlazak artista bosanske gospode u Dubrovnik, naročito za vrijeme poklada, a i u drugim prilikama, koji su imali zadatak, ne samo da uveseljavaju Dubrovčane, prikazujući im raznovrsne umjetničke i mađioničarske vještine, od muziciranja do mimičkih i lakrdijaških egzibicija, već i da demonstriraju raskoš i bogatstvo svojih gospodara, i kvalitetom izvođenja i sjajem kostima i maske. Iz odluka Vijeća umoljenih saznajemo, na primjer, da je jednom hercegovom lakrdijašu (1455), nabavljena odjeća u vrijednosti od 50 perpera (oko 18 dukata), što ukazuje na njegovu izuzetno gizdavu opremu. Drugom prilikom, trupa hercega Stjepana (1459), nastupala je maskirana i raskošno kostimirana kako bi pojačala efekat svoje izvedbe ¹⁵⁾ Jedna družina sa dvora Kotromanića (1442), u mješovitom sastavu lakrdijaša i muzičara (*histriones seu pulsatores*), nagrađena je od dubrovačkog vijeća za svoje izvođenje u odijelu i namirni-

cama u vrijednosti od 120 dukata, dok je članovima jednog drugog kvarteta bosanskih artista poklonjena tkanina u vrijednosti od 60 dukata.¹⁶⁾ Ne samo bogate nagrade nego i raznovrsnost izvođača ukazuju na izuzetne artistske kvalitete bosanskih zabavljača. I dok su Dubrovčani u Bosnu slali uglavnom muzičare (frulaši, trubači, dobošari), bosanska vlastela upućuje u grad svetog Vlaha, pored muzičara koji su svirali na raznim instrumentima i lakrdijaško zabavljačke sastave (bufoni, histrioni, žongleri), koji su mimikom, pantomimom i raznim govornim i ostalim glumačkim vještinama (imitacija i parodija), zabavljali gledaoce. I mada se srednjovjekovni zabavljači mogu podijeliti — po načinu i vrsti izvođenja — u dvije skupine (muzička i glumačko-lakrdijaška), ponekad je vrlo teško odrediti među njima razlike jer su ovi artisti najčešće bili i jedno i drugo, muzičari koji su istovremeno izvodili pantomime, ili lakrdijaši koji su na pojedinim instrumentima muzičkom pratnjom akcentirali svoju glumačku igru. Da je ovo tačno, vidi se i iz činjenice da sami Dubrovčani nazivaju artiste bosanskog kralja *histriones seu pulsatores*, što bi značilo da im je »jednako pristajao jedan i drugi naziv jer je u jednoj osobi nastupio i lakrdijaš i svirač na nekom udaračkom instrumentu sa žicama, vjerojatno na lauti ili na sličnoj spravi; izlazilo bi iz toga da se bosanski artisti ove skupine nisu razlikovali od svojih evropskih sudrugova osim, možda po kvalitetu izvedbe.«¹⁷⁾

Sa dvora Kotromanića, uglavnom za poklade, dolazili su u Dubrovnik razni *cugularii*, *histriones*, *pifferi*, *lautarius*, *buffones*, *pulsatores*, *ioculatores*, *gnacharii* (1408, 1417, 1422, 1432, 1440, 1441, 1442, 1447, 1450, 1452, 1453, 1456, 1459). I umjetnici sa dvora Kosača (Sandalja Hranića i Stefana Vukčića) takođe su često gostovali, proširujući sastav izvođača i novim instrumentima (*tubetae* i *tubicinae*). Njihovi nastupi su bili uglavnom u prvoj nedjelji februara (1430, 1432, 1434, 1441, 1442, 1445, 1446, 1449, 1450, 1454. — dva puta, 1455, 1456, 1457, 1459, 1460, 1461). Isto tako u Dubrovniku često susrećemo i artiste sa dvora porodice Pavlovića (1417, 1418, 1423, 1428, 1434, 1435, 1439, 1450 — dva puta, 1451, 1454, 1455, 1456, 1457, 1459, 1460).¹⁸⁾ Jedanput se spominje čak i dolazak umjetnika sa udaljenog dvora Zlatonosovića (14. V 1423). Sastavi ovih gostujućih ekipa bili su raznovrsni, ne samo po vrsti već i po broju izvođača. Tako je, na primjer, 1457. godine na svečanostima u danima svetog Vlaha učestvovalo 14, a 1459. grupa od 16 bosansko-humskih artista.

Za svoje vještine ovi anonimni umjetnici bili su od dubrovačke vlastele nagrađivani u novcu, odjeći i hrani, zavisno, vjerovatno, od utiska koji su ostavljali na gledaoce. Ponekad su, vidjeli smo, i te nagrade bile znatne, što svjedoči o vrijednosti bosanskih zabavljača i o ugledu koji su oni u Dubrovniku uživali. Zahvaljujući upravo ovim materijalnim i novčanim obeštećenjima, koja su bosanski glumci dobijali kao priznanja, ostala su zapisana i neka imena, kao što je bio šaljivac Pribinja u trupi Sandalja Hranića, ili komičar — bufon Mrvac (*Meruaz . . . buffonum cherzeghi*) iz trupe Kosača (1445).¹⁹⁾

Međutim, pored artista vezanih za dvorove i utvrđenja bosanske vlastele, postojali su i glumci-zabavljači u razvijenijim gradskim naseljima, kao i putujući lakrdijaši koji su se skitali ovim krajevima zabavljajući narod na trgovima i vašarištima. Nasuprot plaćenim i materijalno obezbijeđenim artistima u službi feudalaca, ovi putujući glumci su bili bez zaštite, izloženi progonima i raznim opasnostima, pa su i podaci o njima vezani samo za slučajeve raznih sudskih sporova i parnica. U srednjovjekovnoj Srebrenici postojala je, na primjer, jaka kolonija raznih dubrovačkih zanatlija (zlatara, krojača, podstrigača vune itd.), a među njima su se nalazili i glumci koji, sudeći po arhivskoj građi, nisu bili samo slučajni prolaznici već su djelovali duže vremena kao stalni gradski artisti. Tako za Radivoja Grubačevića, glumca i frulaša, saznajemo da je bio vezan za Srebrenicu od 1431. do 1435, jer je svake godine uporno vodio poneku sudsku raspravu. Istovremeno, pored Radivoja, spominje se u Srebrenici i glumac Radmio (1432),²⁰⁾ pa možemo pretpostaviti da se radilo o nekoj manjoj družini, i što je najinteresantnije, u oba slučaja, u dubrovačkim aktima oni više ne nose nazive buffones ili hystrones, već se prvi put javljaju kao glumci, tačnije *glumaz*.²¹⁾ Ovi zabavljači skitaju se po Bosni i do najudaljenijih krajeva. Tako se neki Vukosav Kuković (Vochissavus Chuchovic), također *glumaz*, javlja kao tužilac (4. X 1446) zbog krađe koja mu je učinjena na Pivi (*in Buesnich in Piva*);²²⁾ dok *glumaz* Pribinja Radosalić tuži nekog Vukašina (21. III 1450), koji mu je na Tjentištu ukrao par bisaga sa sadržinom u vrijednosti od 15 dukata. Vjerojatno je u pitanju ona najnužnija glumačka rekvizita koja je pripadala ovom putujućem opsjenaru, a koji je u potrazi za publikom došao čak do Tjentišta i tamo bio opljačkan i pokraden.²³⁾

Koliko su ovi zabavljači bili popularni, a njihova umjetnost raširena i čvrsto utkana u kulturni život srednjovjekovne Bosne, najbolje se vidi

iz činjenice da su se oni, i poslije definitivnog osvajanja ovih pokrajina od strane Turaka, još jedno vrijeme zadržali zabavljajući nove gospodare, modificirajući, vjerovatno, svoje egzibicije i vještine prema ukusu i čudi turske vlastele.

Od sredine XV stoljeća spominju se i Turci kao razni vještaci. Tako je u septembru 1452. godine u Dubrovniku gostovao neki turski mađioničar, a 1461. poturčenjak Isabeg Isaković poslao je svoje dobošare, koji su zajedno sa glumcima i muzičarima bosanskog kralja, Stefana Vukčića i vojvode Petra II Pavlovića učestvovali u pokladnim svečanostima. I 1466. godine spominje se pet svirača Ahmed-begovog čehaje. U januaru 1494. dubrovačko vijeće nagradilo je Turke, koji su »davali predstave i izvodili igre na pijaci u Dubrovniku«.24) Interesantan je slučaj nekog Turčina Zambaše sa družinom, koji je u Dubrovnik došao na preporuku hercegovačkog sandžak-bega, ali je gradska vlast riješila (12. XII 1552) da se Zambaša i njegovi drugovi daruju sa 300 aspri, ali pod uslovom da *ne izvode svoje igre*.25) Iz istog vremena je i jedan dokument iz kojega saznajemo da je poturčenjak Ali-beg Pavlović poslao svoje *glumce Radoja Vukosalića s družbom na sveci*, da razvesele dubrovačku vlastelu za praznike.26) Ovaj nam podatak rječito govori ne samo o imenu još jednog glumca već nedvojbeno ukazuje na činjenicu o postojanju jedne *pozorišne družine* na čijem se čelu nalazio glumac Radoje Vukosalić, kao upravnik, uz napomenu da je to vrijeme kada se u Dubrovniku počinju da prikazuju prve komedije, farse i pastirske igre (Vetranović, Nalješković, Držić). Međutim, renesansa, koja je zahvatila Italiju i Evropu, pa i Dubrovnik, mimoišla je Bosnu. Tako će se umjesto artista u Dubrovniku Bosanci ubuduće pojavljivati samo kao likovi u djelima dubrovačkih kamediografa.27)

I pored svih pomenutih podataka, koji rječito govore o postojanju lakrdijaško-zabavljачkog bufo-kazališta u srednjovjekovnoj Srbiji, Bosni i Dubrovniku, a vjerovatno i u nekim drugim dalmatinskim gradovima, ostaje nepoznato šta su ovi, uglavnom anonimni, opsjenari izvodili. Istina, moguće je pretpostaviti da je preko Dubrovnika, koji je bio otvorena luka prema Mediteranu, i sa sjevera, preko Njemačke i Mađarske, u toj širokoj otvorenosti i simbiozi i kod nas egzistiralo sve ono što je u tom trenutku bilo karakteristično za srednjovjekovni komični teatar u Evropi. Znači da je to bilo kazalište karnevalskog slavlja, sa maskama, uz pjesmu, ples i svirku, sa elementima grube šale i opore dosjetke, čak i sa satiričnim žaokama. Kazalište satkano od raznovrsnih imitira-

nja, od životinjskih glasova do ljudskih poroka, sa mogućim malim grotesknim pantomimskim etidama, uz svakojake i svakovrsne žonglerske i cirkuske vještine, pa i mađioničarske, i sve to praćeno muzikom, u totalnoj angažovanosti glasa i tijela, da se zabavi, ali i bude zabavljen. Bio je to teatar improvizacije, opsjenarstva, domišljatosti, čudesnih vještina — onaj koji ima veze sa nečastivim, izvan zakona i crkvenih i svjetovnih. Teatar bez pisanog teksta, stvaran u ludilu i pomami pokladnih svečanosti. S druge strane, izvan poklada i karnevala, ovo kazalište je imalo ekskluzivni karakter zabave za vlastelu, u dobro čuvanim zamkovima i utvrđenjima, u krugu zvanica i porodice, u ambijentu rittersko-dvorjanskom, jer čitava ova »ekshibicija vještine i opreme dvorskih artista bila je namijenjena ne samo neposrednom užitku i zabavi nego je, razumije se, imala i tu svrhu i smisao da na svoj način istakne društveni prestiž posjednika moći i bogatstva. Velmože su stoga sigurno gledale da ekipe njihovih zabavljača budu i zanimljive i gizdave pa da im i svojom pojavom i svojim produkcijama sačuvaju što širi i što trajniji spomen.«²⁸⁾

Na osnovu svih ovih podataka da se zaključiti da je *glumac* i kod nas, kao i u Evropi, bio *glavni nosilac* srednjovjekovnog komičnog teatra, bilo da se zvao špilman (Njemačka), žongler (Francuska), skomoroh (Rusija), bufon (Dubrovnik), glumaz (Bosna), ili nekako drugačije (igrač, gudec, svirac). On je istovremeno pjevao i glumio, imitirao, bio ekvilibrist, mađioničar, dreser, akrobata i muzičar. Sam je izmišljao tekst, sam režirao, bio je i scenograf i kostimograf, pravio masku i nalazio rekvizitu. Nastupao je kao profesionalac na dvorovima, ali je isto tako igrao za hranu i piće na ulici; imao je uglednu publiku, ali i onu običnu i prostu, šarenu i raskalašnu, koja se na vašarištima i trgovima radoznalo okupljala da posmatra i uživa u njegovim brojnim vještinama. Srednjovjekovno komično kazalište, kao i prije teatar flijaka, mima i atelane, kao i docnije komedija del'arte ili barokno ulično kazalište, bio je, dakle, isključivo *teatar glumca*, bez dramskog pisca, *kazalište improvizacije*, i zavisio je jedino od mašte i talenta svakog izvođača ponaosob, od njegovih artistskih i pelivanskih sposobnosti da siromašnu osnovu radnje ispuni, razvije i razigra do kraja.

Stvarane u trenutku, u nadahnuću, u direktnom dodiru sa publikom, podložne promjenama, bez zapisanog teksta, ove glumačke predstave, normalno, nisu mogle da ostave dovoljno preciznih podataka o sebi. Pa

ipak, za postojanje srednjovjekovnog komičnog teatra kod nas postoje brojni dokazi koje smo naveli i o kojima smo govorili, kao i činjenica da je ovo osebujno glumačko kazalište bilo identično sa kretanjima evropskog teatra toga vremena, da je išlo u korak s njim i dijelilo njegovu sudbinu.

BILJEŠKE:

- ¹⁾ S. D'Amico: *Povijest dramskog teatra*, Zagreb, 1972, str. 87.
- ²⁾ S. Radojčić: *Od Dionisija do liturgijske drame*, Zbornik Muzeja pozorišne umetnosti, Beograd, 1962, str. 27.
- ³⁾ S. D'Amico, o. c., 88.
- ⁴⁾ S. Stanojević: *Iz naše prošlosti*, Beograd, 1934, str. 64.
- ⁵⁾ A. Babić: *Fragmenti iz kulturnog života srednjovjekovne Bosne*, Radovi Filozofskog fakulteta, II, Sarajevo, 1964, str. 327.
- ⁶⁾ A. Babić, o. c., 331.
- ⁷⁾ A. Babić, o. c., 331.
- ⁸⁾ S. Stanojević, o. c., 68.
- ⁹⁾ S. Stanojević o. c., 67.
- ¹⁰⁾ Dubrovački državni arhiv, Libri reformationum, Consilium rogatorum XIV (1456), fol. 254.
- ¹¹⁾ S. Stanojević, o. c., 68.
- ¹²⁾ S. Ćirković: *Istorija Bosne*, Beograd, 1964, str. 236.
- ¹³⁾ J. Huizinga: *Jesen srednjeg vijeka*, Zagreb, 1964, str. 24.
- ¹⁴⁾ S. Stanojević, o. c., 68.
- ¹⁵⁾ A. Babić, o. c., 335.
- ¹⁶⁾ S. Stanojević, o. c., 65.
- ¹⁷⁾ A. Babić, o. c., 334.
- ¹⁸⁾ Kompletni datumi i vrsta izvođača zabilježeni su u spomenutom radu A. Babića, o. c., str. 328—330; a jedan manji dio kod S. Stanojevića, o. c., str. 65—68.
- ¹⁹⁾ Dubrovački državni arhiv, Libri reformationum, Consilium rogatorum XIV (1455), fol. 216.

²⁰⁾ D. Kovačević: *Dubrovnici zanatlije u srednjovjekovnoj Srebrenici*, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, god. XV, Sarajevo, 1966, str. 37.

²¹⁾ Istovremeno, u Srbiji, u Novom Brdu, takođe se javlja oznaka *glumaz*: Vuchoie Iuonovich glumaz de Liuade, Milosau glumaz de Brixouiza, Todor Miloxeuich glumaz ira in Vuchoieuzi. (M. Dinić, *Iz dubrovačkog arhiva*, I, Beograd 1957, pod brojevima 78, 81, 86.)

²²⁾ Na ove podatke me je upozorila D. Kovačević, a nalaze se u Dubrovačkom državnom arhivu, Lam. de foris 20 fol. 216.

²³⁾ Isto, Lam. de foris 23 fol. 71.

²⁴⁾ S. Stanojević, o. c., 69.

²⁵⁾ V. Čorović: *Bosna i Hercegovina*, Beograd, 1925, str. 174.

²⁶⁾ F. Miklosich: *Manumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Viennae*, 1838, 484. Ovaj dokumenat doslovno glasi: »Od vojvode Ali bjeга Pavlovića, zemli gospodara, mudrijem i plemenitijem svakoe časti bogom darovaniem gospoctvu dubrovačkomu, knezu i vlastelem i svoi općinje gospoctva dubrovačkog vlastele, ja ću k vama pravo, a vi ka mnje, kako vam e ugodno gospoctvu, da o (w) to poslaih moe glumce Radoje Vukosalića z družbom na vaše svetce, neka nam ste veseli, bogu prjeporučeni i vasemu slavnomu gospoctvu.«

²⁷⁾ Stanac i Turčin kod Držića, »pastijeri od Bobana« u nekim maskera-tama, razne vile i proročice iz Hercegovine, stari i gluhi stočar »mladoženja« kod Sasina, pokondireni Dundurilo, trgovac Jovadin iz Sarajeva što »trguje sahtijanom i ulaže mnog jaspri u vosak« itd.

²⁸⁾ A. Babić, o. c., 332.